

FRAGMENTI IZ ŽIVOTA DUBROVAČKIH JEVIJEJA

Poznato je da je Dubrovnik tokom cijelog srednjeg vijeka bio pod protektoratom nekoliko država: Bizanta, Normandskih kraljeva, Venecije i nekih manjih talijanskih država. U tim državama su živjeli Jevreji još od rimskog carstva. Oni su bili organizovani, imali su svoje opštine ili slične organizacije. Velike jevrejske kolonije su postojale i u Apuliji, Siciliji i Albaniji (Valona). S tim kolonijama su Dubrovčani stalno trgovali. Vrlo je važna i činjenica da su iz tih država u Dubrovnik dolazili ljekari, učitelji i muzičari, među kojima je bilo dosta Jevreja. U gradovima južne Italije, naročito u provinciji Pulje (Bari i drugi) bilo je dosta Dubrovčana koji su trgovali sa tamošnjim Jevrejima. Pod protektoratom Venecije, Dubrovnik je bio od 1204. g. do 1358. g. nakon toga je i dalje bio u živim trgovačkim i ekonomskim odnosima. Dubrovčani su i tu susretali Jevreje, trgovce kao i druge koji su dolazili iz drugih krajeva u Veneciju također zbog trgovine.

Jevreji koji su povremeno dolazili u Dubrovnik, vrlo brzo su otkrili da Dubrovčani već simbolički poznaju Jevreje putem preduskršnjih i uskršnjih zabava (maskerada) u kojima se Jevreji prikazuju vrlo negativno, podložni izrugivanju, podsmijehu i poruzi. Ta percepcija se nastavila i u daljoj istoriji Dubrovnika. Ovakav način tretmana Jevreja je stvoren u Dubrovniku i u svim kršćanskim državama

pod uticajem Papskog Rima, gdje su se te ulične predstave nazivale „džudijate“. O tome kada su se te predstave počele održavati u Dubrovniku, nemamo pouzdan podatak, pošto su se u dubrovačkom arhivu podaci sistematski počeli prikupljati tek od kraja 13. vijeka.

Dubrovnik je već tada bio poznat kao važna jadranska luka. Postoje podaci da su 15. augusta 1368. g. u Dubrovnik iz Drača (Albanija), došla tri Jevreja koji su prisustvovali u sastavljanju nekih akata u dubrovačkoj državnoj kancelariji.

Nakon edikta o izgonu Jevreja iz Španije koji su objavili katolički kraljevi Izabela i Ferdinand, poslije 2. augusta 1492. g., u Španiji nije mogao ostati nijedan Jevrej ako se nije pokrstio. Kršćanske države tada nisu rado primale izgnane Jevreje. Jedino ih je moćna Otomanska imperija rado i blagonaklono pozvala, dočekala i primila. Dubrovački brodovlasnici su u seobi Jevreja iz Španije odigrali veliku ulogu pošto su baš njihovi brodovi prevezli mnogo Jevreja u luke Otomanske imperije. Neki od tih Jevreja su

došli u Dubrovnik. Do kraja 15. vijeka nije bilo većih useljavanja Jevreja u Dubrovnik. Tek nakon toga se osnovala mala jevrejska kolonija. Vrlo sporo Jevreji postaju pravi sugrađani ne samo dubrovačkom puku nego i vlasteli. Dubrovčani pokazuju, kao i u svim kršćanskim državama, podozrenje prema Jevrejima i prije formiranja geta, a naročito prema onim Jevrejima koji se nalaze u getu. Nepovjerenje pokazuju i prema onima razasutim po gradu i bližoj okolici. Tokom vremena ti odnosi se vrlo sporo mijenjaju nabolje. Manji broj najuglednijih Jevreja postaje zapažen i poštovan u gradu, te stiče prijatelje među kršćanima. To su uglavnom ljekari i uopšte dobro educirani ljudi.

Mjesto Jevreja u dubrovačkoj književnosti je bilo dosta skromno. Jevreji su bili vrlo sposobni organizatori, naročito u trgovini i svim poslovima koji su bili vezani za trgovinu.

Prvi pisac Jevrej u Dubrovniku je bio portugalski Jevrej, dr Izjajja Koen, inače u svijetu i kod nas poznat kao Didak Pir. On je u Dubrovnik došao 1558. g. već kao poznati humanista i pjesnik. Njegov uticaj na dubrovačke pjesnike je bio velik u svakom pogledu. Nažalost do sada njegovo djelovanje nije dovoljno istraženo. Umro je u Dubrovniku 1599. g. Drugi veoma znamenit dubrovački Jevrej je bio Aron Koen. On se mnogo razlikovao od Didaka pošto je pisao na jezicima razumljivim samo Jevrejima.

Iz tog razloga nije ostvario veću komunikaciju sa dubrovačkim čitaocima, bez obzira što se rodio u Dubrovniku krajem 16. vijeka, a umro krajem 1656. g. On je bio trgovac i rabin. Pisao je najviše teološka djela, od kojih mu je najpoznatije „Zekan Aron“ (Aronova brada). O njemu su pisali i dubrovački biografi Saro Crljević i Sabo Sladić – Dolci, a naročito Italijan Frančesko Marija Apendini. U Dubrovniku niti jedan Jevrej nije pisao na dubrovačkom dijalektu iz razloga što su dubrovački Jevreji međusobno komunicirali na jezicima koje su donijeli iz Španije i Italije tj. španskim pokrajinskim dijalektima kao i talijanskim dijalektima, naročito venecijanskim. Iz ovih razloga je jasno zašto nisu zauzeli ni najmanje mjesto u dubrovačkoj književnosti ni kao pisci ni kao pjesnici.

Dubrovačke Jevreje je u dubrovačku književnost uveo prvi Marin Držić iz prostog razloga što su oni za njega kao i za one poslije njega, predstavljali sugrađane koji su bili nosioci specifičnog načina života i donešene kulture. Sve to je uticalo na njihov dalji život u Dubrovniku. Držić ih tretira na dva načina: kao popratne pojave ali i kao cjelovite likove, koji se ponekad miješaju sa ostalim likovima u njegovim komedijama bez obzira da li su iz Dubrovnika ili neke druge zemlje. U Držićevim tekstovima riječ „Žudio“ ne personificira samo Jevreja nego se upotrebljava i kao metafora za one likove za koje komediograf pretpostavlja da imaju jevrejske negativne i često smiješne osobine. U komediji „Dundo Maroje“ Pomet, sluga Mara Maroja, inače jedan od glavnih likova, obavještava Petrunjelu, služavku rimske kurtizane Laure, u koju

je Maro Maroje zaljubljen, da je stigao Dundo Maroje, njegov otac, koji je tvrđica i zaljubljen u novac koji mu je inače glavni cilj u životu ovim riječima: „Marov otac Žudio je mjedeničar, došao je er je čuo da pendža (troši), da mu uzme sve što se nađe prid njim i da ga dvigne odovle, i misli ga dezeritat“. („Dundo Maroje“ četvrti akt, scena terza). Sadi Žudio iz iste Držićeve komedije je inače jedini Jevrej u sačuvanim Držićevim komedijama. Vjerovatno postoje i drugi jevrejski likovi u njegovim izgubljenim komedijama. Sadi je također jedini lik Jevreja u

kompletnoj dubrovačkoj književnosti 16. vijeka. Bez obzira što je Sadi rimski Jevrej, Držić u njegovom liku personificira mnoge osobine dubrovačkih Jevreja. U 17. vijeku na pokladama 1676. g. u komediji „Džono Funkjelica“ pojavljuje se lik Sabata Žudijela, o kome vlastelin i trgovac Jerko Kloka govori svome djetiću Kusalu: „Ja ću poč u toliko do Ploča za govoriti sa Sabatom Žudijelom je li mi skondžao (naplatio) oni čenz (interes) što sam mu do po njegove ruke vrhu onijeh zaklada od kositera, a region di venti cinque per cento (na račun 25 posto kamate)“. Ovdje se autor podsmijeva vlastelinu Jerku Kloku, a ne Sabatu Jevreju.

U Dubrovniku kao i u drugim kršćanskim gradovima u Italji i zapadnoj Evropi, antisemitizam je bio dosta ambivalentan, nekad žestok, nekad slabiji, ali u principu stalno prisutan. Dubrovački biskupi su pod uticajem pape u Rimu često tražili zavodjenje strogih mjera u pogledu samog statusa Jevreja, kao i organizovanja geta i propisa u vezi sa životom Jevreja.

Dešavale su se u Dubrovniku i lažne optužbe u vjerskom smislu, pa čak i progoni aktera „ritualnih ubistava“ koje su navodno počinili Jevreji. Poznata su dva sudska procesa u tom smislu: Prvi zbog „ritualnog ubistva“ u Dubrovniku 1502. g. Kao posljedica tog navodnog ubistva bilo je pogubljeno 7 dubrovačkih Jevreja, među kojima je bio najpoznatiji Moše Marali (ljekar Mojsije, Musa efendija). Drugi proces je bio 1622. g. protiv Isaka Ješeruna, trgovca. O njima je dosta pisano, te

u ovome radu ću se osvrnuti na reakciju Skender paše Vrhbosanskog na ubistvo i smrt ljekara Moše Maralija, koji je dolazio u Vrhbosnu (Sarajevo) da liječi Skender pašu. Skender paša se jako naljutio na Dubrovčane zbog nepravednog ubistva Musa efendije (Moše Maralija).

Prepadnuti Dubrovčani su mu poslali, da bi ga odobrovoljili, darove ali on se nije odobrovoljio nego je odbio da primi te darove. Nakon toga su se Dubrovčani jako prepali i drugi put poslali opet darove koje je donio vlastelin Menčetić ali Skender paša i to odbija.

Otomanska imperija je štitila, koliko je to bilo moguće, i dubrovačke Jevreje koji su inače bili na više načina u trgovačkim i drugim odnosima sa vlastima i pojedincima agama i begovima u Sarajevu pa i nekim drugim bosanskim gradovima. Dubrovnik je plaćao harač Otomanskoj imperiji. Već krajem 15. i početkom 16. vijeka, Dubrovnik postaje važan pomorski i trgovački centar. U to vrijeme Dubrovčani su glavni posrednici u trgovini između turskih gradova i područja na Balkanu sa Zapadom. Bili su zaštićeni na cijeloj teritoriji Otomanske imperije. Poznato je da su za

vrijeme tursko-mletačkog rata samo dubrovački brodovi bili sigurni od napada. Baš tim brodovima su jevrejske izbjeglice iz Španije bili prebacivani iz Španije direktno u turske luke Carigrad, Solun, Valonu itd. Neki Jevreji su tim brodovima dolazili i u Dubrovnik. Krajem 16. vijeka počinje velika trgovina između Balkana i talijanskih trgovačkih centara. Otomanska imperija je tada protekla svoju vlast na velika područja u kojima je osigurala trgovačke puteve kao i razvitak djelatnosti vezane za zemljoradnju i stočarstvo i posebno na najraznovrsnije zanate, što je pogodovalo ogromnom povećanju ne samo trgovine nego

i samih trgovačkih centara. Dubrovački i bosanski, pogotovo sarajevski Jevreji, su zahvaljujući smislu za organizovanje trgovine, uvoza i izvoza između Turske i južnih talijanskih država kao i Venecije i Ankone, doprinijeli važnosti Dubrovnika i Sarajeva u svim tim poslovima. Sarajevski jevrejski trgovci su koristili najviše dubrovačku luku kao i Gabelu, Makarsku i splitsku luku (koja je bila pod vlašću Mlečana), za izvoz. U toj trgovini vidnu ulogu imaju dubrovački Jevreji naročito za vrijeme rata Druge svete lige protiv Turaka kad je skoro sasvim prestala trgovina Istanbula i Soluna sa Italijom.

Tada Dubrovnik preuzima skoro cijeli promet koji se odvija jadranskim morem. Jevrejski trgovci iz Levanta tada sklapaju dugoročne veze sa dubrovačkim trgovcima Jevrejima.

U to vrijeme u Veneciju dolazi Jevrej Salamon Aškenazi, sultanov izaslanik i lični ljekar koji je diplomirao u Padovi. On savjetuje venecijanskim vlastima da ne ometaju dubrovačke, jevrejske trgovce pošto su to Venecijanci povremeno radili. Dubrovački, sarajevski kao i drugi jevrejski trgovci, tražili su u to vrijeme da vlast u Dubrovniku snizi carinu za tranzit robe preko Dubrovnika što je više puta dubrovačka vlast i dozvoljavala, jer bi inače ti trgovci, osobito sarajevski, svoju trgovinu skrenuli sa Dubrovnika na druge luke. Dubrovačka vlast je

carinu snižavala samo tada kad je trgovina preko Dubrovnika slabila. Interesantno je da su dubrovački trgovci slali povjerljive ljude da obavijeste sarajevske trgovce pa i samu tursku vlast o situaciji na moru i mogućnostima prevoza robe. Dubrovački trgovci, mahom Jevreji, su održavali dobre veze sa Sarajevom odakle su im tzv. „turski trgovci“ – Jevreji, pravoslavci i muslimani dopremali razne sirovine kao i drugu robu porijeklom iz Bosne pa i drugih krajeva Otomanske imperije.

Dubrovačke jevrejske porodice su se bavile i otkupom karavanske robe turskih trgovaca, a u razne krajeve Otomanske imperije otpremale uvezenu robu sa Zapada. To su bile porodice: Danon, Konstantini, Tolentino i dr. Danoni i Tolentini su imali, kao i mnogi drugi dubrovački Jevreji, rođake u Sarajevu. U Sarajevu su tada najviše trgovali Moše Kuzino, Haim Menahem, Jozef Lubelo, Jozef Koen, Isak Principale, Isak Sehil, Avram Papo – Safet, Avram i Moše Kabiljo, Jozef Baruh, David Franko del Meda, Moše Ješerun i drugi.

Jevrejski trgovci su prvi izmislili i koristili mjenice u međusobnom poslovanju, što ih je oslobađalo prenošenja novca (često srebrenog i zlatnog) na veliku udaljenost. Mjenicama su inače prebijali međusobne dugove, kao i neke ostale. Na ovaj način jevrejski trgovci u Sarajevu, Istanbulu i drugim gradovima daju mjenice namjesto novca dubrovačkim izaslanicima, a te mjenice plaća dubrovačka vlada ili neko drugi koji je opunomoćen za taj posao. Dubrovački i sarajevski Jevreji su se bavili zamjenom valuta i zvali su se sarafi. Turski visoki funkcioneri su često imali i vlastite sarafe,

većinom Jevreje. Poznati Sijavuš paša, osnivač jevrejskog hana (kortižo), je također imao svog Jevreja sarafa.

U dubrovačkom Arhivu postoje brojni podaci o životu i djelovanju Jevreja, o samoj jevrejskoj opštini i o odnosima Jevreja sa Dubrovčanima i dubrovačkom vlasti.

Jevrejsko kulturno i prosvjetno društvo „La Benevolencia“ je osnovano 12.01.1892. g. U drugom periodu svoga rada pa i kasnije, društvo je posvetilo veliku pažnju izučavanju istorije Sefarda u drugim gradovima tadašnje Jugoslavije pa i šire, posebno u Dubrovniku. U Dubrovačkom Državnom Arhivu bilo je mnogo upravo takve istorijske građe. „La Benevolencia“ je nakon sporazuma sa upravnikom Državnog Arhiva Branimirom Tuhelkom, materijalno pomogla da se kupi fotografska tehnika za snimanje toga istorijskog blaga. Ovakva inicijativa tj. snimanje materijala, bila je važna ne samo za sarajevske Sefarde, nego i one u drugim gradovima tadašnje Jugoslavije. Jevrejske organizacije u drugim gradovima su to rado podržale. Za ovu akciju „La Benevolencie“ bio je zadužen dr Kalmi Baruh, uvaženi odbornik Društva, jedan od najpoznatijih svjetskih hispanista. 1931. g. on je proveo izvjesno vrijeme u Dubrovniku, izučavajući pomenutu građu iz Arhiva. Rezultate toga rada objavio je u *Jevrejskom glasu, u broju od 11. decembra 1931.* g. Ovom prilikom je dr Baruh upoznao profesora Jorja Tadića i dogovorio sa njim da upravo on napiše poznato djelo pod nazivom „JEVREJI U DUBROVNIKU DO POLOVINE 17. STOLJEĆA“ (izdala „La Benevolencia“ – jevrejsko kulturno prosvjetno društvo 1937. g. Ovaj rad je J. Tadić zamislio kao poglavlje jedne većeg rada o ekonomskom i kulturnom životu staroga Dubrovnika (Radovan Samardžić u članku „*Jorjo Tadić kao*

istoričar Jevreja u Dubrovniku“), Izbornik I, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 1971. g. J.Tadić je i ranije bio zainteresovan za život Jevreja u Dubrovniku pa je već 1926. g. objavio u splitskom „Novom Dobu“ rad „Nešto o Židovima u Dubrovniku“ kao i neke druge radove o Jevrejima.

U dubrovačkom Arhivu, osim podataka o Jevrejima i jevrejskoj opštini, postoje i mnoga protokolirana privatna pisma koja su pisana na španskom ili đudeo-espanjol jeziku. To nije čudno pošto je taj jezik bio „lingua franca“ u kontaktima Jevreja i drugih trgovaca i na drugoj strani Jadrana. Vjerovatno u toj trgovini na istaknutim položajima, bili su i Jevreji sami ili kao tumači u Dubrovniku i talijanskim državicama.

Moji stričevi dr Haim i dr Samuel Kamhi su više puta dolazili u Dubrovački Arhiv i istraživali dokumenta o vezama sarajevskih i dubrovačkih Jevreja. Nekoliko puta sam i ja sam prisustvovao tim istraživanjima. Vrlo je interesantno jedno pismo u kome piše zet iz Sarajeva svom starijem šurjaku u Dubrovnik na đudeo-espanjol jeziku u vezi stana, obilato protkano talijanskim i hebrejskim riječima i posebno kraticama. Napisano je 1686. g. Vrlo zanimljiv je način naslovljavanja adrese šurjaka na hebrejskom: *Agrevir javiar navon venaala*

BIBLIOGRAFIJA

- Jorjo Tadić: Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća, izdala La Benevolencia, Jevrejsko kulturno i prosvjetno društvo, 1937. g.
- Jorjo Tadić: Iz istorije Jevreja u jugoistočnoj Evropi, Jevrejski almanah 1959 – 1960 str. 29-54
- Dr Haim Kamhi: Novopronađeni dokumenti iz Dubrovačkog Arhiva, Jevrejski almanah 1954, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, str. 68-75
- Jorjo Tadić: Doprinos Jevreja trgovini s dalmatinskim primorjem, Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, 1566 – 1966, Sarajevo 1966. str. 33-47
- Radovan Samardžić: Dubrovački Jevreji u trgovini XVI i XVII vijeka, Studije i građa o Jevrejima Dubrovnika – ZBORNİK 1, Jevrejski istorijski muzej, Beograd 1971.
- Kamhi David: Jevrejsko kulturno prosvjetno i humanitarno društvo LA BENEVOLENCIJA od osnivanja 1892. g. do 1941. g. Jevrejski glas br. 76, oktobar 2017, str. 12

kemoar Jahiel Vitale e.j. (u prevodu: Cijenjenom, uvaženom gospodinu /gazdi/. Kemoar je kratica za „Kevod Morenu Arav“ Jahielu Vitalu e.j. = neka ga Bog poživi – čuva). Autor pisma u svojoj skromnosti završava pismo vrlo uglađeno: Di Voestro Kunjado kuantu Ermano – Mi meni acajir (u prevodu: Od Vašeg šurjaka odnosno brata – u svojoj skromnosti Jakov Jizrael Montiljo). Zanimljiv je i navod u pismu, da se stan u Sarajevu može naći (nel kortižu) koga dr Moric Levi naziva „Čifuthana“ u svom djelu „SEFARDI U BOSNI“ („Die Sepharadim in Bosnien“ str. 85).

O dubrovačkim Jevrejima su, osim prof. J. Tadića, pisali i : Radovan Samardžić, Toma Popović, Ladislav Muenster, Branislav M. Nedeljković, Zdravko Šundurica, Đuro Orlić, Emilio Tolentino, Miroslav Pantić, Ladislav Glesinger, Marijana Gušić, Zusia Efron i neki drugi.

Bez obzira na mnogo napisanih radova o Dubrovniku i dubrovačkim Jevrejima, smatram da postoje mnogi segmenti koji još nisu istraženi i pogotovo opisani.

Sarajevo, januar 2019. g.
David KAMHI

PREKO OCEANA

Ovih smo dana dobili zanimljiv mail od gospodina JAKOBA ERLICHA, osamdesetšestogodišnjeg Sarajlije danas nastanjenog na Floridi. Nastojaćemo nabaviti njegovu knjigu a informaciju g, Erlicha objavljujemo u obliku u kojem smo ju i primili naravno uz zahvalu.

Cijenjeni Gospodini..

Izvjescujem knjigu gdje opisujem nas spas za vrijeme rata 1940. Hvalim muslimane koji su nas spasili i Partizane, kao takodjer Italijane koji su nas internirali u logoru u Kraljevici i otoku Rab. Knjiga je na Engleski jezik.

Ja sam Jakob Ehrlich rođen u Sarajevu god 1933 i sada živim un Floridi USA.

Ime knjige je A BOY NAMED JAKOB A HOLOCAUST STORY. Ostavio sam Sarajevo kad sam bio 7 god star sa mojim ocem, majku i sestru. Nazalost sva ostala porodica je stradala u Jasenovcu i Djakovo.

Mislim da ta knjiga može interesirati građane Sarajeva a narocito nase jevreje. Knjiga je takodjer na italijanskom jeziku (gotova u Juni). Mozete poruciti knjigu od [AMAZON.COM](https://www.amazon.com)

Uvijek se sjećam mojeg dragog Sarajeva i imam nadu da ga opet vidim.

Srdacne pozdrave
Jakob EHRlich